

ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРДАН САМАРАЛИ Фойдаланиш Миллий Бойликни Кўпайтиришнинг Муҳим Омили Сифатида

Ш.С. Олтаев

СамИСИ доценти, и.ф.н.

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистонда миллий бойлик ҳажми ва ўсиш суръатларини оширишнинг устувор йўналишлари ҳамда уни амалга оширишда давлатнинг иқтисодий механизмлари таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада республикада миллий бойлик таркибини оптималлаштириш, унинг дахлсизлиги ҳамда хавфсизлигини таъминлаш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: миллий бойлик, табиий ресурслар, интеллектуал бойлик, инсон капитали, молиявий ва номолиявий активлар, фискал ва монетар воситалар.

КИРИШ

Ўзбекистонда сўнгги йилларда ижтимоий, иқтисодий, сиёсий соҳаларда катта ислохотлар олиб борилганлигига қарамадан, мамлакатнинг табиий, иқтисодий, интеллектуал салоҳиятидан нораціонал фойдаланиш, уларнинг самарасиз тақсимланиши республикада ишлаб чиқариш суръатларини кескин пасайтириб юборди. Шунинг учун мамлакатда «...ялпи ички маҳсулотнинг барқарор юқори ўсиш суръатларини таъминлаш» [1], хусусан «...2030 йилга қадар ялпи ички маҳсулот ҳажмини 2,5 баравар кўпайтириш» ва бунда асосий миллий бойлигимиз бўлган «...инсон капиталига эътиборни кучайтиришимиз, бунинг учун барча имкониятларни сафарбар этишимиз шарт» [2]. Бу эса, миллий бойлик таркибини диверсификациялаш ва унда асосий эътиборни инсон капиталига қаратиш масаласини ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидан бирига айлантирди.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Миллий бойликнинг иқтисодий мазмуни, таркибий қисмлари, тақсимланиш тамойиллари ва ундан самарали фойдаланишнинг умумий жиҳатлари муайян даражада ўрганилган ва ушбу йўналишдаги тадқиқотлар давом этмоқда.

Маҳаллий олимларимиздан З.Йулдошев ўзининг тадқиқотларида “Ҳозирги замон назариётчилари яратилган маҳсулот ишлаб чиқариш ресурсига айланиб, бойлик ҳосил этилишини эътироф этилади. Миллий бойлик ёки ижтимоий

бойлик умумиктисодий категориядир. Ишлаб чиқариш бор жойда миллий бойлик вужудга келади. Миллий бойлик инсоният жамияти тараққиёти давомида яратилган ва жамғарилган моддий, номоддий ва интеллектуал бойликлар ҳамда табиат инъомларидан иборатдир" дея таъкидланган [3].

Яна бир гуруҳ олимлар томонидан миллий бойлик инсоният жамияти тараққиёти давомида яратилган ва жамғарилган моддий, номоддий ва интеллектуал бойликлар ҳамда табиий бойликлар, миллий бойликнинг бир қисмини инсон меҳнатининг натижаси ҳисобласак, бошқа қисми табиат бойликларидан иборат бўлиши [5], умуман олганда миллий бойликнинг иқтисодий мазмуни ва таркибий қисмларининг умумназарий жиҳатлари миллий бойлик ҳажмини турли хил усуллар бўйича ҳисоблаш, миллий бойликни миллий ҳисоблаш тизими тамойиллари асосида халқаро таққослаш муаммолари юзасидан тадқиқотлар олиб борилган [6, 7, 8, 9, 10].

Юқорида амалга оширилган тадқиқот ишлари ва олиб борилган илмий-назарий изланишлар умумий аҳамиятга эга бўлиб, миллий бойликни тадқиқ қилишда унинг икки томонлама хусусиятини ҳисобга олиш, таркибий қисмлари ўртасидаги муаносибликни таъминлаш, миллий бойликни кўпайтиришда давлатнинг иқтисодий механизмларидан фойдаланиш масалалари иккинчи даражали муаммо сифатида қолиб кетган. Мазкур масалалар муаммонинг долзарблик даражасини янада ошишига асос бўлди.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ўзбекистонда миллий бойлик ҳажми ва ўсиш суръатларини оширишнинг устувор йўналишлари ҳамда уни амалга оширишда давлатнинг иқтисодий механизмларини ёритишда тадқиқот методологиясининг тарихийлик ва мантиқийлик, таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция усулларидан фойдаланилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Ҳар бир мамлакат ўз миллий бойлиги хавфсизлигини таъминлаш бўйича давлат сиёсатини ишлаб чиқади. Аммо, тадқиқотларимиз, ушбу соҳада давлат томонидан ишлаб чиқилган сиёсат ҳар доим ҳам мамлакат миллий бойлиги дахлсизлиги ва хавфсизлигини таъминлай олмаётганлигини кўрсатди.

Бизнингча, миллий бойлик хавфсизлигини таъминлаш сиёсатининг асосий дастаклари қуйидагилардан иборат бўлиши мақсадга мувофиқ: биринчидан, капитал ва мол-мулкнинг мамлакатдан чиқиб кетишини чеклаш ва қаттиқ назорат қилиш, капитал "қочиши"га қарши кураш, валюта назоратини кучайтириш; иккинчидан, "Ақллар чиқиб кетиши"га қарши кураш, интеллект эгалари ва барча профессионал касблар учун етарли шарт-шароитларни яратиш, иқтидорли эмигрантларнинг ватанга қайтишини рағбатлантириш; учинчидан,

стратегик тармоқ ва корхоналарни хусусийлаштиришни чеклаш; тўртинчидан, коррупцияга қарши самарали воситаларни қўллаш ("ижтимоий назорат", блогерлар ва омма кучига таяниш кабилар).

Миллий бойликни кўпайтириш мақсади ҳисобга олинганда импортнинг ўсиш суръатлари миллий ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати кўрсаткичидан юқори бўлиши керак эмас. Шу нуқтаи-назардан, республикада олиб борилаётган ташқи иқтисодий сиёсатнинг устувор йўналишлари мамлакат ташқи савдо балансининг ижобий сальдосини таъминлашга қаратилган. Аммо, турли хил ички ва ташқи омиллар республика ташқи савдо балансининг охириги йилларда салбий томонга ўзгаришига таъсир қилди (1-жадвал).

Жадвал маълумотлари таҳлил қилинаётган даврда, яъни, охириги йигирма йилликда республика ташқи савдо балансида беқарорлик ҳуқум сурганлигини кўрсатади. Хусусан, 2010 йилда экспорт-импорт сальдоси 3847,6 млн. доллар ижобий натижани кўрсатган бўлса, ушбу кўрсаткич 2021 йилга келиб 6833,6 млн. доллар салбий (манфий) томонга ўзгарган. Аммо, ушбу ҳолат мамлакат иқтисодий тараққиётининг жадаллашишига, ташқи иқтисодий алоқаларнинг ривожланишига ва шу каби бир қатор ижтимоий-иқтисодий жараёнларга сезиларли даражада салбий таъсир кўрсатмади.

Хусусан, 2021 йил якунида Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмаси 41,7 млрд. долларни ташкил этиб, ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 8,3 млрд. долларга ўсди (ўсиш суръати - 26,2%).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо динамикаси

	2000	2005	2010	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Миллион доллар</i>								
Ташқи савдо айланмаси	6212,1	9500,1	22199,2	24924,2	24232,2	26566,1	33429,9	41751,0
экспорт	3264,7	5408,8	13023,4	12507,6	12094,6	12553,7	13990,7	17458,7
импорт	2947,4	4091,3	9175,8	12416,6	12137,6	14012,4	19439,2	24292,3
<i>Сальдо</i>	317,3	1037,0	3847,6	91,0	-43,0	-1458,7	-5448,5	-6833,6
<i>Шу жумладан</i>								
МДХ мамлакатлари билан	2297,8	3403,4	9369,2	9548,9	8388,1	9084,6	12144,4	14461,8
экспорт	1172,2	1722,6	5647,7	5230,3	4338,3	4080,1	5003,1	6234,0
импорт	1125,6	1680,8	3721,5	4318,6	4049,8	5004,5	7141,3	8227,8
<i>Сальдо</i>	46,6	41,8	1926,2	911,7	288,5	-924,4	-2138,2	-1993,8
Бошқа мамлакатлар билан	3914,3	6096,7	12830,0	15375,3	15844,1	17481,5	21285,5	27289,2
экспорт	2092,5	3686,2	7375,7	7277,3	7756,3	8473,6	8987,6	11224,7
импорт	1821,8	2410,5	4545,3	8098,0	8087,8	9007,9	12297,9	16064,5
<i>Сальдо</i>	270,7	1275,7	1921,4	-820,7	-331,5	-534,3	-3310,3	-4839,9
<i>Ўтган йилга нисбатан фоизда</i>								

Ташки савдо айланмаси	97,9	109,6	104,7	90,5	97,2	109,6	125,8	124,9
экспорт	100,9	111,5	110,6	92,3	96,7	103,8	111,4	124,8
импорт	94,8	107,2	97,2	88,8	97,8	115,4	138,7	125,0
<i>Шу жумладан</i>								
МДХ мамлакатлари билан	128,2	113,3	117,0	79,0	87,8	108,3	133,7	119,1
экспорт	119,3	112,7	144,0	77,2	82,9	94,0	122,6	124,6
импорт	139,0	114,0	91,0	81,2	93,8	123,6	142,7	115,2
Бошқа мамлакатлар билан	86,0	107,6	97,2	99,6	103,0	110,3	121,8	128,2
экспорт	92,9	110,9	94,0	107,4	106,6	109,2	106,1	124,9
импорт	79,2	102,9	102,0	93,5	99,9	111,4	136,5	130,6

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг расмий сайти. www.stat.uz

Маҳаллий товарлар ва хизматларнинг хорижий мамлакатларга экспорти 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 3,5 млрд. долларга ёки 28%га ўсди ва 17,5 млрд. долларни ташкил этди. Экспортнинг асосий улуши қимматбаҳо ва ярим қимматбаҳо металлдан тайёрланган маҳсулотлар - 5,1 млрд. доллар (умумий экспортдаги улуши 28,5 %), хизматлар - 3,6 млрд. доллар (19,9%), энергия ташувчилар - 2,5 млрд. доллар (14,1%), тўқимачилик маҳсулотлари - 1,6 млрд. доллар (9,1%), озиқ-овқат маҳсулотлари - 1,5 млрд. доллар (8,5%), рангли металллар ва улардан тайёрланган маҳсулотлар - 951,3 млн. доллар (5,3%), кимёвий маҳсулотлар ва улардан тайёрланган маҳсулотлар - 876,9 млн. доллар (4,9%), қора металллар ва ундан тайёрланган буюмлар - 349,6 млн. доллар (2%) ҳиссасига тўғри келади. Республика импорт кўрсаткичи ҳисобот даврида 4,8 млрд. долларга ўсиб, 24,3 млрд. долларга етди, бу эса, 2018 йилга нисбатан 25 %га кўпдир. Импорт таркибини асосан асбоб-ускуналар - 5,6 млрд. доллар (жами импортдаги улуши 23,1%), транспорт воситалари ва эҳтиёт қисмлар - 2,6 млрд. доллар (10,8 %), хизматлар - 2,4 млрд. доллар (10%), қора металллар ва улардан тайёрланган маҳсулотлар - 2,2 млрд. доллар (9,1%), электр жиҳозлари - 1,3 млрд. доллар (5,5%), озиқ-овқат маҳсулотлари - 1,2 млрд. доллар (5,2%), энергия ташувчилар - 928,1 млн. доллар (3,8%), фармацевтика маҳсулотлари - 926,8 млн. доллар (3,8%), ёғоч ва ундан тайёрланган маҳсулотлар - 903,7 млн. доллар (3,7%), кимёвий маҳсулотлар - 843,5 млн. доллар (3,5%), пластмасса ва ундан тайёрланган маҳсулотлар - 811,7 млн. доллар (3,3%) ва бошқалар ташкил қилади [11].

Мамлакат миллий бойлигининг ошиши ва ундан самарали фойдаланиш жараёнларига давлатнинг монетар ва фискал воситалари жуда катта таъсир кўрсатади. Чунки, улар таъсирида миллий бойликнинг асосий таркибий

қисмларидан бири бўлган моддий неъматлар яратилади ва уларнинг маълум қисми жамғариб борилади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, республикада охириги йилларда монетар воситалар ичида Марказий банк қайта молиялаш ставкаси ўзгаришининг моддий неъматлар яратилишига таъсири жуда катта бўлди. Чунки, таҳлиллар қайта молиялаш ставкасининг кейинги йилларда мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳолатидан келиб чиққан ҳолда ўзгариб турганлигини кўрсатди. Бу эса, ўз навбатида, ЯИМ ўсиш суръатларининг барқарорлигини таъминлашда муҳим роль ўйнади.

Миллий бойликнинг бекаму-кўст сақланиши ва кўпайтирилишига эришиш фақатгина мамлакатда ҳақиқий маънодаги иқтисодий мустақиллик мавжуд бўлсагина мумкин бўлади. Шундагина мамлакат миллий бойлигининг ҳар томонлама кучли давлатлар фойдасига қайта тақсимланишига йўналтирилган турли хил очик ва яширин геоиқтисодий тажовузкорликка қарши тура оладиган салоҳият ва имкониятга эга бўлади. Бу эса, ўз навбатида, ушбу соҳада давлат иқтисодий сиёсатини такомиллаштиришни тақозо қилади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Бизнинг фикримизча, мамлакат миллий бойлиги дахлсизлиги ва хавфсизлигини таъминлашга, унинг ҳажми ва ўсиш суръатларини оширишга йўналтирилган иқтисодий сиёсат куйидаги чора-тадбирлар тизимини ўз ичига олиши зарур: биринчидан, миллий саноатни модернизациялаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, соғлиқни сақлаш, таълим, фан, инфратузилма ва бошқа шу кабиларга такрор ишлаб чиқаришнинг хавфсизлик чегарасидан юқори даражасида инвестициялар киритиш; иккинчидан, турли хил даражадаги бизнес ривожланиши учун қулай ва умумий макроиқтисодий шарт-шароитлар яратиш; учинчидан, мамлакат меҳнат ресурсларидан максимал даражада фойдаланиш ҳамда табиий ресурсларни самарали такрор ҳосил қилиш; тўртинчидан, миллий фаровонлик фондларининг чет элларда жойлашишидан ва уларга инвестиция қўйишдан воз кечиш; бешинчидан, халқаро меҳнат тақсимооти ва глобаллашув жараёнининг ижобий самараларидан тўлароқ фойдаланиш.

Ўйлаймизки юқорида келтирилган таклифлар Ўзбекистон миллий бойлигини кўпайишига ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати: (REFERENCES)

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 20.12.2022. www.uza.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 ПФ-60-сонли 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги Фармони. Халқ сўзи. 29 январь. 2022 й.
3. Йўлдошев. Миллий иқтисодиёт. Ўқув қўлланма. Т.: - ТМИ. - 2004, 21-бет.
4. Т.Т.Жўраев, С.Меҳмонов, А.Шарипов, Ж.Жабборова, Д.Жалолова, Д.Бабабекова, 5.Аллаберганов, С.Мустафакулов. Иқтисодий-ижтимоий тараққиёт назарияси. Ўқув қўлланма. Т.: - ТМИ. - 2010, 52-бет.
5. Ҳакимов Х. Миллий бойлик ва унинг ҳажмини ошириш йўллари // // Иқтисодиёт фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати - Т.: УзМУ, 1994. -36 б.
6. Шодмонов Ш.Ш., Раҳматов М.А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. -Т.: «Фан ва технология». 2020. - 784 б.
7. Абдуллаев С.А. Миллий маҳсулот ҳажми, таркиби ва ҳаракат шакллари ўртасидаги ўзаро боғлиқликнинг назарий-услубий асосларини такомиллаштириш. // Иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. -Т.: ТМИ. 2018. - 67 б.
8. Гойибназаров Б. Ўзбекистон Республикасида миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишнинг илмий-методологик асослари. // Иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. - Т.:, ТДИУ, 2006. - 65 б.
9. Шодиев Т.Ш. Ишлаб чиқаришни модернизациялаш, интеллектуаллаштириш ва диверсификациялаш асосида иқтисодий ўсиш сифатини ошириш // «Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар» илмий электрон журнали. -Т.: 2011, №1.
10. Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо фаолиятининг 2021 йил якунлари // <https://mift.uz/uz/news/uzbekiston-respublikasi-tashi-savdo-faolijatining-2021-jil-jakunlari>
11. http://web.stat.uz/open_data/uz/17.1%20Share%20of%20small%20business%20and%20private%20entrepreneurship_uzb.